

KRIMINALITET OG STRAFF I DET NYE KINA

AV PROFESSOR JOHS. ANDENÆS, UNIVERSITETET I OSLO

Innledning

I oktober-november 1980 hadde jeg anledning til å delta i en studietur som en norsk juristgruppe foretok i Kina. Vi fikk tale med politikere, dommere, advokater og universitetsjurister, overvar hovedforhandling i en straffesak og besøkte flere fengsler og andre institusjoner. Overalt ble vi mottatt med stor åpenhet og vennlighet, og våre ønsker om hva vi gjerne ville se, ble i stor utstrekning oppfylt. At det likevel er begrenset hva man kan lære under en tre ukers studietur i et land hvor man ikke behersker språket, sier seg selv.

Lovgivning og domstoler har tradisjonelt ikke spilt den samme rolle i Kina som i vesteuropeiske land. I det gamle Kina styrte keiseren ved hjelp av sine embetsmenn, som fungerte som dommere samtidig med at de ledet administrasjonen. Skreven lovgivning var det lite av, og noen juridisk profesjon fikk man ikke før enn i dette århundre. Under Kuomintang-regimet i 1920- og 1930-årene ble det satt i gang en omfattende lovgivningsvirksomhet, men hvor stor betydning den fikk i praksis, er uklart. Etter kommunistenes maktovertagelse i 1949 ble alle lover fra Kuomintang-regimets tid opphevet og dets domstoler opphørte å fungere. En del nye lover ble vedtatt og en ny domstolsordning ble etablert. Under kulturrevolusjonen fra 1966 og utover hersket det nokså lovløse tilstander. Opprør mot autoriteter var et av de store slagord. Politiet ble nærmest satt ut av spill, lovgivningsaktiviteter stanset opp, alle juridiske fakulteter ble stengt, og mange jurister ble satt i omskoleringsleirer eller sendt på landet og satt til jordbruksarbeid.

»Firerbandens« fall i 1976 innvarslet en ny utvikling. Under den norske juristgruppens besøk var det påfallende hvordan alle vi talte med la vekt på utbygging av rettssystemet, med nye lover, uavhengige domstoler og uavhengig påtalemyndighet. Når det gjelder strafferetten, er det vel en naturlig reaksjon mot rettsløsheten under kulturrevolusjonen. Mange av dem vi talte med – dommere, advokater, universitetsfolk og andre – hadde vært sendt til mange års omskoling. »Våre egne bitre erfaringer er vår beste læremester«, som det ble uttrykt. Man kan kanskje sammenligne med Sovjet i slutten av 1950-årene, da man etter Stalins død forsøkte å begrense vilkårligheten ved hjelp av nye straffelover og prosesslover. Kanskje kan man også se utviklingstendensene i dag under en videre politisk synsvinkel. Da jeg spurte en kinesisk diplomat her i Norge om man kunne være sikker

på at man ikke får en ny kulturrevolusjon, svarte han omtrent slik: »Etter alle de voldsomme omveltninger lengter det kinesiske folk i dag etter trygghet og stabilitet. For å oppnå det bruker vi to midler. Det ene er prinsippet om kollektiv ledelse, slik at ikke én persons vilje skal være avgjørende. Det annet er en styrkelse av rettsvesenet for å utelukke vilkårlighet og overgrep.« Stort lengre kan man ikke komme bort fra Mao Tse Tungs slagord om den permanente revolusjon.

Det bør kanskje tilføyes at enkelte utenlandske iakttakere som har sympatisert med kulturrevolusjonen, betrakter den nåværende utvikling som forkastelig revisjonisme og den nye lovgivning først og fremst som et middel til å undertrykke opposisjon og sikre den økende økonomiske ulikhet.¹⁾

I de siste år har det vært en hovedoppgave for domstolene å gjennomgå de uholdbare avgjørelser fra kulturrevolusjonens tid. Dette arbeid er nå på det nærmeste avsluttet. Høyesteretts president, Jiang Hua, fortalte i en rapport til Folkekongressen i september 1980 at i 270 000 saker om kontrarevolusjonære forbrytelser var 184 000 personer tiltalt eller dømt med urette. I 860 000 saker om vanlige kriminelle forbrytelser var mer enn 82 000 personer blitt tiltalt eller dømt med urette. Vi fikk ikke nærmere rede på hvordan disse gjenopptakelsessaker var behandlet, men fikk inntrykk av at det var skjedd på en nokså formløs måte. De overgrepene det her var spørsmål om, var skjedd innenfor rettsvesenet. Storparten av de politiske forfølgelser skjedde naturligvis på annen måte. Ifølge tiltalebeslutningen i saken mot firerbanden var de tiltalte ansvarlige for baktalelse og forfølgelse av 730 000 personer, hvorav 34 800 ble plaget til døde.

Den 1. juli 1979 vedtok Folkekongressen en ny straffelov, en ny straffeprosesslov, en ny lov om domstolsordningen og en ny lov om oppbyggingen av påtalemyndigheten. Lovene trådte i kraft 1. januar 1980. Her skal jeg omtale straffeloven og straffeprosessloven noe nærmere. Fremstillingen bygger – foruten på personlige iakttagelser og meddelelser – særlig på en uoffisiell oversettelse av lovene til engelsk, utgitt i Hong Kong.²⁾

Offisielle talsmenn fremholder at det ikke er noe bestemt fremmed lands rett som er tatt som mønster for denne lovgivning. Man har nok studert lovgivningen i mange land og de erfaringer som er gjort med den, men som det er sagt i art. 1 i straffeloven og straffeprosessloven, er den bygget på marxismen-leninismen og Mao Tse Tungs tenkning, og de praktiske erfaringer som man selv har gjort. Dette krav på originalitet virker ikke overbevisende. Det finnes nok nasjonale særegenheter i lovene, men stort sett

¹⁾ Se f. eks. *James P. Brady, A season of startling alliance: Chinese law and justice in the new order. International journal of the sociology of law 1981, s. 41—67.*

²⁾ A full translation of the Criminal Law Code etc. of the People's Republic of China. Translated and annotated by Yu Man-King. Great Earth Book Company, Hong Kong.

ser det ut til å være sovjetisk og kontinentaleuropeisk rett som har tjent som forbilder. Det ble også fremholdt av flere av dem vi talte med, at Kina selv manglet en tradisjon for lovskrivning.

Strafferetten

Straffeloven er bygget opp på samme måte som straffelovene i Vesten, med en alminnelig del som beskriver de alminnelige straffbarhetsvilkår og straffene, og en spesiell del som beskriver de enkelte straffbare handlinger. Den spesielle del er imidlertid langt mindre utførlig enn vår straffelov – 103 paragrafer mot mer enn 350 hos oss. Selv om man ser bort fra alle forseelsesparagrafer i vår straffelov, er det en betydelig forskjell. Til gjengjeld har den kinesiske lov en uttrykkelig bestemmelse om analogi. Det heter i art. 79 at en forbrytelse som det ikke er noen uttrykkelig bestemmelse om i loven, likevel kan straffes på grunnlag av den bestemmelse som passer best. Det skal imidlertid innhentes tillatelse fra høyesterett til en slik analogisk anvendelse av straffeloven.

Straffanvendelse etter analogi har vanligvis vært fordømt i Vesten. Da Hitler-Tyskland i 1935 fikk en bestemmelse i sin straffelov som ga anledning til å ilegge straff for en »handling som loven erklærer for straffbar eller som fortjener straff etter grunntanken i et straffebud og etter folkets sunne rettsbevissthet«, ble dette karakterisert som et grovt brudd på rettsstatens prinsipper. Selv synes jeg dette er å overdimensjonere spørsmålet. Heller ikke våre egne domstoler holder seg alltid strengt til ordlyden, til tross for forbudet i grl. § 96 mot å dømme uten etter lov. Og i forrige århundre, da straffeloven ikke var så fullstendig som nå, brukte domstolene friskt vekk analogi.³⁾ At man ved et første forsøk på å gi en samlet straffelov åpner en viss adgang til å domfelle etter analogi, synes jeg ikke det er noe særlig å si på.

En bestemmelse i straffeloven (art. 9) går ut på at den ikke kan anvendes på handlinger som ikke var straffbare etter de bestemmelser som gjaldt på handlingstiden.

Den strafferettslige lavalder er som regel 16 år, men ved særlig alvorlige forbrytelser 14 år (art. 14).

Det punkt i straffeloven som er mest egnet til å vekke betenkeligheter ut fra vestlige rettsstatsprinsipper, er de vidtgående bestemmelser om »kontrarevolusjonære forbrytelser«. Dette utgjør et helt kapittel i loven, og omfatter mange forskjellige ting, fra spionasje eller krigstjeneste for fienden til kritikk av det nåværende samfunnssystem. Art. 102 rammer således den som i kontrarevolusjonær hensikt »bruker kontrarevolusjonære slagord, plakater eller andre midler til å propagandere for eller tilskynde til omstyrting av proletarietets diktatur eller det sosialistiske system«. Selv om

³⁾ Se nærmere *Andenæs*, Alminnelig strafferett (2. utg.) s. 125—128.

det nåværende styre oppfordrer til åpen kritikk, er det åpenbart grenser for kritikken. Det er ikke ytringsfrihet i vest-europeisk forstand man tar sikte på

Enkelte kritikere har fått betale dyrt for sin tro på at vårløsningen var kommet. Særlig kjent er skjebnen til Wei Jingsheng, redaktøren for et tidsskrift som ga ut et særnummer med tittelen »Demokrati eller nytt despoti⁴⁾«. Det het her at enhver er vel kjent med at det sosiale system i Kina ikke er demokratisk, og at denne mangel på demokrati har hindret hele samfunnets utvikling i de siste 30 år. Og Wei nøyet seg ikke med den skarpe kritikken av Mao, han stilte også spørsmålsteget ved om den nåværende sterke mann, Deng Xiaoping, har viljen til å ta grundig avstand fra fortiden og gi plass for fri kritikk. »Frykter Deng Xiaoping en undersøkelse som kunne lede frem til Maos tidligere medarbeidere, slik som Deng selv?« Wei ble arrestert, og dømt til 15 års fengsel. Dette var i 1979, og altså før den nye straffelov trådte i kraft, men det ville neppe ha medført noen avgjørende forskjell om saken var blitt pådømt etter straffeloven. For fullstendighets skyld må det tilføyes at Wei også ble dømt for å ha gitt opplysninger til en utenlandsk journalist om militære hemmeligheter i forbindelse med krigen mellom Kina og Vietnam – opplysninger som han etter eget sigende hadde fra aviser, radio og andre åpne kilder. Det er vel neppe tvil om at det var angrepet på systemet og særlig på den nye sterke mann Deng som var hovedgrunnen til arrestasjonen og dommen. Og det er tankevekkende at Wei under rettssaken benektet at han var kontrarevolusjonær – det var anklagerne som var kontrarevolusjonære, hevdet han, siden innholdet av begrepet skifter med tiden, og tiden nå var inne for det demokrati som han stod for. Selv om Wei hadde rett i at innholdet av begrepet kontrarevolusjonær skifter med tiden, hadde han åpenbart tatt feil med hensyn til hvor langt utviklingen var kommet.

Vagheten i begrepet »kontrarevolusjonære forbrytelser« kom også klart frem i saken mot firerbanden. Maos enke, Jiang Qing, og hennes medtiltalte forfulgte sine politiske motstandere, som ble stemplet som kontrarevolusjonære. I rettssaken ble de selv tiltalt og dømt for at de ved disse forfølgelser hadde gjort seg skyldig i kontrarevolusjonær virksomhet. Siden det er seierherrene i den politiske maktkamp som definerer hva som er kontrarevolusjonært, blir bestemmelsen i art. 9 med forbudet mot tilbakevirkning til skade for tiltalte, på dette område nokså illusorisk.

Enkelte av bestemmelsene i straffeloven bærer preg av samfunnsforhold som er fremmede for oss. Det finnes således en egen straffebestemmelse for den som praktiserer som trollmann eller trollkvinne og på den måte skaffer seg økonomisk vinning. Ellers er det jo stort sett de samme hovedkategorier

⁴⁾ Opplysningene om Wei er hentet fra Far Eastern Economic Review 11. mai, 26. oktober og 2. november 1979.

som går igjen i alle lands straffelover: Drap og legemskrenkelser, tyveri og ran, voldtekt og sedelighetsforbrytelser mot barn osv.

Hvis man ser på strafferammene i de enkelte straffebud, er de ikke svært forskjellige fra våre egne. Annerledes hvis man ser på de straffer som blir utmålt i praksis. De ligger på et helt annet og strengere nivå enn våre. I innledningen til straffeloven heter det at den bygger på prinsippet om å kombinere straff med mildhet. Etter våre begreper var det uhyre strengt. I de straffeanstaltene vi besøkte, satt det bare folk med langtidsstraffer, gjerne fra 3-4 år og oppover. I fengslet i Peking med 1900 fanger ble det opplyst at de fleste satt mellom 3 og 7 år. I et annet fengsel, en slags jordbrukskoloni i nærheten av Nanking med 2500 fanger, satt de fleste mellom 3 og 5 år. Og dette var vel å merke, etter det som ble opplyst, ikke tilbakefallsforbrytere, men for minst 95 prosentets vedkommende førstegangsdomte. 2-3 prosent satt for kontrarevolusjonære forbrytelser, men ellers var det som hos oss vinningsforbrytere og voldsforbrytere som dominerte – flertallet var dømt for tyveri. Vårt sterke innslag av promillekjørere manglet av naturlige grunner.

Vi fikk et par konkrete eksempler på straffutmåling. I en anstalt ble det nevnt en fange som satt for sykkeltyveri. Han hadde stjålet 6 sykler og fått 4 års fengsel. Ved sammenligningen må man naturligvis ta i betraktning at en sykkel betyr meget mer i Kina enn hos oss – for en vanlig arbeider koster en sykkel 2-3 månedslønner. I en rettsak vi overvar i Shanghai gjaldt tiltalen et mindre ran, nesten på grensen til tyveri. En ung mann fulgte etter en kvinne om natten, tok tak omkring henne bakfra, og rev fra henne armbåndsuret, slik at lenken brast. Så flyktet han, men ble arrestert et par timer senere. Straffen ble 3 års fengsel, for øvrig minstestrafen for ran etter straffeloven. Som hovedregel skal de idømte straffene sones fullt ut. Det er adgang til en viss avkorting i straffen for den som oppfører seg særlig godt, men saken må da tilbake til domstolen, og det var bare noen få prosent av fangene som fikk slik avkorting. Prøveløslatelse som en normal del av straffullbyrdelsen, slik som hos oss, hadde man ikke.

Ikke bare straffene, men også straffullbyrdelsen var meget hårdhendt etter våre begreper. Fangene lå på store sovesaler, gjerne 14 eller 16 på rommet, madrass ved madrass langs begge langvegger, med en smal åpen gang midt på gulvet. Dette var ikke bare soverom, men også oppholdsrom, spiserom og undervisningsrom. Men disse forhold må naturligvis ses i sammenheng med de boligforhold som den vanlige kineser lever under. Fangene var snauklippet, disiplinen streng og arbeidsprogrammet hårdt – fangene hadde således ikke adgang til å tale med hverandre under arbeidet. Det var en viss adgang til besøk av familien, men permisjoner var ukjent.

Tilbakefallet etter fengselsopphold var meget lavt. I fengslet i Peking hadde en tilbakefallsundersøkelse over en to-års periode vist 3 % tilbakefall, og noe lignende var det i jordbruksfengslet utenfor Nanking. (I en ung-

domsanstalt for lovovertredere under 16 år ble tilbakefallet oppgitt til 20 %). Disse tilbakefallstallene virker for oss utrolig lave, men passer jo godt med det som ble opplyst om at det var få residivister i fengslene. Hva kan være forklaringen på de lave tilbakefallstallene? En grunn ligger naturligvis i sammensetningen av fengselsklientelet; det består ikke slik som hos oss, i stor utstrekning av tilbakefallsforbrytere. En annen grunn kan ligge i trekk ved det kinesiske samfunnet som de kommer tilbake til etter soningen. Selv i storbyene later det til å være en langt sterkere uformell sosial kontroll enn i Vestens anonyme storbytilværelse. Fengselsledelsen la også stor vekt på den oppdragende innflytelse av fengselsoppholdet, fangene skulle læres opp til å begynne et nytt liv. Det er i overensstemmelse med tradisjonell fengselsideologi også i vår del av verden. Men noen individuell behandling var det ikke mulig å se at systemet ga plass for. Hovedingrediensene var arbeid, disiplin og moralsk og politisk indoktrinering. Det er imidlertid lett å forstå at årelangt fengselsopphold av denne art for en tidligere ustraffet lovovertreder må ha en sterkt *avskrekkende* virkning.

Når det gjelder straffutmåling og straffullbyrdelse, kan forholdene i Kina i dag kanskje sammenlignes med forholdene hos oss for 100 år siden. Det var ikke mange idéer å hente til en ny kriminalmelding.

Jeg spurte av og til om man virkelig mente at så strenge straffer var nødvendig for å opprettholde lovlydighet i det kinesiske samfunn, hvor den uformelle sosiale kontroll fra familie, nabolag og arbeidskamerater er så sterk. Det var imidlertid vanskelig å få i stand noen diskusjon om dette.

Å gjøre seg opp en mening om kriminalitetsnivået i Kina er vanskelig, men etter alt å dømme er det lavt, sammenlignet med Vestens land. Jeg prøvde å gjøre et overslag over fengselsbefolkningens størrelse i forhold til folketallet. I Peking-området med 9 millioner innbyggere fikk vi opplyst at det var to fengsler med tilsammen ca. 5000 fanger. Varetektsfangene er da holdt utenom. Hos oss med 4 millioner innbyggere er det tilsvarende tall ca. 1350, altså i forhold til folketallet atskillig mindre. Dertil kommer at de har mange unge lovovertredere i institusjoner som nærmest svarer til barnevernet hos oss. Bare i én slik institusjon i Peking, som hadde et svært fengselsmessig preg og hvor anbringelsestiden var mellom ett og tre år, var det 1 170 innsatte. Dessuten sitter et ukjent antall i arbeidsleirer hvor de er anbrakt uten dom (se nedenfor om administrativ frihetsberøvelse). Grovt regnet kan man kanskje anslå at det i Pekingområdet i forhold til folketallet sitter dobbelt så mange i fengsel eller i fengselsliknende institusjoner som i Norge. På grunn av den strenge straffutmåling kan man imidlertid ikke trekke slutninger fra de relativt høye fangetall til tilsvarende høye kriminalitetstall. I andre og mindre storbypregede områder enn Peking lot det også til at fangetallet var forholdsvis langt mindre.

Korrupsjon er et gammelt fenomen i Kina, og det ser ikke ut til at fenomenet er blitt borte etter revolusjonen. De ukene vi var der, var det flere

korruptjonsaffærer som ble tatt opp i massemedia. En av dem hadde et visst humoristisk anstrøk. Handelsministeren hadde i lengre tid nydt lukulliske måltider i en bestemt restaurant, men bare betalt for ordinære måltider. En kokk var blitt opprørt over dette, og klaget til ledelsen, men ble avvist. Han ga seg imidlertid ikke, og til slutt fikk han medhold i høyere partiorganer. Ministeren foretok offentlig selvkritikk og etterbetalte det som han hadde betalt for lite – derimot er det ikke opplyst at affæren fikk betydning for hans stilling. Kokken ble offentlig fremholdt som et lysende eksempel til etterfølgelse. Og etter at affæren ble kjent, skal det ha vært en strøm av henvendelser til forskjellige restauranter fra andre politiske størrelser som ønsket å få sine restaurantregninger oppgjort. Under vårt opphold gikk det et sirkulære fra partikomiteén i Peking til alle bedrifter med en streng advarsel mot misbruk av offentlige midler og mot å ta imot gaver fra utenlandske forretningsfolk i forbindelse med kontrakter.

Dødsstraffen er opprettholdt i den nye straffelov, men det er bestemt at den bare skal brukes for de mest alvorlige forbrytelser, og en dom på dødsstraff kan ikke eksekveres uten å være godkjent av høyesterett. Noe eiendommelig sett med våre øyne er betinget dom på dødsstraff: Hvis handlingen fortjener dødsstraff, men det ikke er nødvendig å fullbyrde den straks, kan den dømte få to års utsettelse for at man kan se om han kan forbedres gjennom arbeid i fengslet. Hvis han etter de to år viser at han angrer, kan straffen omgjøres til livsvarig eller tidsbegrenset fengsel. I ett av de fengsler vi besøkte, satt det 16 fanger som hadde fått betinget dødsstraff. Vi spurte om det hendte at de etter to år ble tatt ut av fengslet og henrettet. Svaret var at det iallfall ikke var skjedd de senere år. Det var mitt inntrykk at en betinget dødsdom er ment å gi uttrykk for forbrytelsens alvor, men at den normalt blir omgjort til fengselsstraff. Det skulle da også være en usedvanlig stivnakket fange som stilt overfor utsikten til å bli henrettet, ville nekte å gi uttrykk for anger.

I forhold til de strenge straffene for vanlige kriminelle, og i forhold til den 15 års straff som Wei Jinsheng fikk for sin frimodighet, var straffene i saken mot den såkalte firerbanden påfallende milde. Saken gjaldt i virkeligheten to forskjellige grupper tiltalte, den ene med Jiang Qing og fire andre politiske størrelser, den annen med fem høyere militære. Dommen falt etter lang ventetid 23. januar 1981.⁵⁾ Jiang Qing og en av hennes medtiltalte, Zhang Chungiao, fikk betinget dødsstraff, én fikk livsvarig fengsel, og de øvrige tidsbestemt fengsel fra 16 til 20 år. Til tross for prinsippet om domstolenes uavhengighet er det vanskelig å tenke seg at straffene i denne

⁵⁾ En engelsk oversettelse av dommen er tatt inn i Beijing Review nr. 5 for 1981. I samme nummer er det opplyst at en bok på engelsk om prosessen er under trykking, med gjengivelse af dokumenter i saken og »highlights of the court hearings and court debates«, under tittelen »A great trial in Chinese history«, New World Press.

sak ble ilagt uten å være klarert på høyeste politiske plan. Sannsynligvis er det grundige overveielser om det politisk hensiktsmessige som har vært avgjørende.

Rettergangen i straffesaker

I enda høyere grad enn straffeloven bærer den nye straffeprosessloven preg av kontinentaleuropeisk påvirkning. Men noen formuleringer kan vel bare forstås som en reaksjon mot tidligere misbruk i Kina. Loven nøyer seg ikke med å si at det er domstolen som har ansvaret for rettergangen, den tilføyer uttrykkelig: »Ikke noe annet organ, organisasjon eller enkeltperson har rett til å utøve slik myndighet« (art 3). En annen bestemmelse erklærer: »Alle borgere skal behandles likt overfor loven og skal ikke ha noen privilegier« (art. 4). Riksadvokaten uttalte nylig i et intervju at det fremdeles eksisterte føydale idéer i samfunnet, med byråkrati og en følelse av rett til spesielle privilegier. Som følge av den ødeleggende innflytelse av firerbanden, var det fremdeles mange partifunksjonærer som tok lett på rettssystemet og satte sin egen vilje over loven.

Et skår i prinsippet om domstolenes uavhengighet er adgangen til å oppnevne særdomstoler ved vedtak av Folkekongressens permanente komité, slik som den 35-manns domstol som dømte i saken mot firerbanden. Etter hva jeg har lest, var bare en mindre del av medlemmene embetsdommere, de fleste var militære eller partifunksjonærer. Man kan vel gå ut fra at de var håndplukket, så man var sikret at det ikke i domstolen gjorde seg gjeldende forskjellige syn på kulturrevolusjonen og firerbandens virksomhet.

Som en reaksjon mot tidligere misbruk må en antakelig også se den sterke fremhevelse av at dommene skal bygge på fremførte bevis, at man ikke skal være rask til å bygge på en tilståelse, og at det er strengt forbudt å bruke noen form for tortur, løgn eller andre ulovlige midler for å skaffe bevis. I saken mot firerbanden ble flere av de tiltalte funnet skyldige i grov tortur, til dels med døden til følge.

Som hovedregel skal rettsforhandlingene være offentlige. Unntak gjelder av hensyn til statens sikkerhet, av hensyn til privatlivets fred og i saker mot lovovertredere under 16 år. I prosessen mot firerbanden ble utenlandske tilhørere avvist med den begrunnelse at det kunne komme frem statshemmeligheter under saken. Men det var adgang for utplukkede tilhørere fra alle deler av riket som representanter for »massene«. Avisreferater og TV-reportasje fra prosessen var omhyggelig redigert. Det var naturligvis en politisk prosess i den forstand at saken var oppgjør med en politisk retning som man tok sikte på å diskreditere i massenes øyne. Både saksbehandlingen og dommen lider av betydelige svakheter. Men det er liten grunn til å tvile på at de tiltalte har gjort seg skyldige i alvorlige overgrep som har gjort dem fortjent til streng straff.

De fleste forbrytelser blir behandlet i en domstol svarende til herreds- og byretten hos oss. Også domstolens sammensetning under hovedforhandlingen er den samme som hos oss, nemlig en profesjonell dommer og to domsmenn. Dommen kan påankes til en høyere domstol («lagmannsretten»), som da er sammensatt med 3 juridiske dommere. Kontrarevolusjonære forbrytelser, forbrytelser som kan medføre dødsstraff eller livsvarig fengsel, og forbrytelser begått av eller imot en utlending, pådømmes i første instans av lagmannsretten, men sammensetningen er den samme som i herreds- og byretten, nemlig en profesjonell dommer og to domsmenn. (Etter loven kan det delta tre dommere og fire domsmenn, men vi fikk ikke inntrykk av at dette ble praktisert, noe som er forståelig på bakgrunn av mangelen på dommere.) Jurysystemet brukes ikke. Også lagmannsrettens dom kan påankes til en høyere domstol (provinsoverretten), som da er sammensatt av tre eller fem juridiske dommere. Det er et grunnleggende prinsipp at en sak kan påankes i én instans, men ikke videre. Saker som er av betydning for hele provinsen, behandles allerede i første instans av provinsoverretten, og saker som er av betydning for hele riket, av høyesterett i Peking. En underordnet domstol kan forøvrig be om at en sak som hører under den, blir overført til en høyere domstol hvis den finner at sakens viktighet tilsier det.

Spørsmålet om varetektfengsel er utførlig regulert i loven. Politiet («det offentlige sikkerhetsorgan») kan arrestere en person og holde ham i 3 dager, en frist som kan forlenges med inntil 4 dager. Lengre tids fengsling må forelegges påtalemyndigheten, som er strengere adskilt fra politiet enn hos oss. Derimot kreves ikke domstolsbehandling. Varetektfengsel under etterforskningen må ikke strekke seg utover 2 måneder, en frist som i kompliserte saker kan forlenges med en måned. Er det på grunn av sakens alvor eller vanskelighetsgrad nødvendig med en ytterligere forlengelse, må spørsmålet gjennom riksadvokaten forelegges den permanente komité i Folketkongressen, en komité som teller 195 medlemmer – atskillig mer enn vårt eget storting. Om det vil være mulig å overholde disse frister i praksis, får fremtiden vise. Firerbanden satt arrestert i fire år før tiltale ble reist.

En tiltalt har rett til å opptre med forsvarer, som enten kan være en advokat eller en slektning eller en venn av tiltalte. På grunn av advokatomangelen er det vel ofte det siste alternativ han vil være henvist til. Har tiltalte ikke selv valgt en forsvarer, kan retten opnevne forsvarer for ham hvis den finner det nødvendig, men obligatorisk er en slik oppnevning bare hvis tiltalte er døvtum eller mindreårig.

Vi overvar en hovedforhandling i Shanghai – den før omtalte ranssak. Der opptrådte aktor og forsvarer, og forhandlingene artet seg ikke svært forskjellig fra en tilsvarende rettssak i byretten i Oslo – eller for den saks skyld i Moskva eller Hamburg. Det kunne virke som om de medvirkende hadde lagt seg spesielt i selen i anledning av vårt besøk. Både aktor og forsvarer hadde således ferdiglagede manuskripter, som de leste opp av.

Noe uvant for oss var det sterkt belærende, delvis rent politiske islett, særlig i aktors innlegg, men til dels også i dommerens uttalelser i retten. I en etterfølgende samtale ble det pekt på at domstolens oppgave ikke bare er å avgjøre saken, men også å oppdra folket. Det står uttrykkelig i domstolsloven – sikkert etter mønster av en lignende bestemmelse i Sovjetunionens lov – at domstolene i utøvelsen av sin virksomhet skal oppdra borgerne til å være lojale mot sitt fedreland og overholde forfatningen og lovene. Men en dommer fra en høyere domstol som ledsaget oss under besøket, sa med et smil at det var blitt noe overdrevet i dette tilfelle.

I motsetning til situasjonen hos oss, er domstolen pålagt å foreta en forhåndsprøvelse av tiltalen før den berammer hovedforhandling. Hvis den finner at tiltalen ikke er tilstrekkelig bevist, kan den sende saken tilbake til påtalemyndigheten for supplerende etterforskning. Hvis retten finner at det er en sak hvor det ikke er nødvendig å ilegge straff, kan den henstille til påtalemyndigheten å trekke saken tilbake. Denne forhåndsprøvelse bygger ikke bare på en gjennomgåelse av etterforskningsdokumentene; domstolen eller enkelte av dens medlemmer kan selv foreta undersøkelser, f. eks. ved å oppsøke den tiltaltes nabolag og samtale med tiltalte og vitner. Dette skjer, så vidt jeg forsto, på en formløs måte. En slik rettslig prøvelse av om det er tilstrekkelig grunnlag for tiltale, er vanlig i mange land, både på kontinentet og i det engelsk-amerikanske rettsområde, men det er da en egen undersøkelsesdommer som foretar prøvelsen, ikke den dømmende rett.

Om den kinesiske domstol ved avsigelsen av dommen må holde seg til det som er kommet frem under hovedforhandlingen, eller om den kan bygge på opplysninger den har skaffet seg ved sin egen etterforskningsvirksomhet, ble ikke klart for meg. Noen uttrykkelig uttalelse i den ene eller annen retning finnes ikke i loven. Det finnes ingen bestemmelse som svarer til vår strpl. § 349: »Ved avgjørelsen av hva der er å anse som bevist, tas alene hensyn til de beviser, som er fremført under hovedforhandlingen.« Hvis domstolen står fritt til å bygge på opplysninger den har skaffet seg utenfor hovedforhandlingen, har dette åpenbart sine betenkelige sider. Det gjør et innhugg i de rettsikkerhetsgarantier som de utførlige regler om hovedforhandlingen skulle gi tiltalte. Men kanskje er vår skarpe sondring mellom etterforskningsfasen og hovedforhandlingen fremmed for kinesisk rettstradisjon.

Administrativ frihetsberøvelse

Så vidt det går an å bedømme på grunnlag av loven og spredte inntrykk under noen ukers besøk, tilfredsstillende den ordinære rettergang i straffesaker rimelige krav også ut fra vestlig tankegang. Derimot kan man ikke si det samme om adgangen til administrativ anbringelse i arbeidsanstalt. Slik »oppdragelse gjennom arbeid« har hjemmel i en lov fra 1957, som ble revidert og bekreftet av Folkekongressen i 1979. Etter de nye regler

skal bestemmelsene bare gjelde for store og mellomstore byer. Men listen over dem som kan anbringes på denne måte, er lang. Den omfatter bl. a. personer som ikke er sysselsatt med ærlig arbeid; personer som har forstyret den offentlige orden, eller har gjort seg skyldig i ran eller bedrageri, men hvis strafferettslige ansvar ikke er blitt etterforsket og fastslått; personer som har begått mindre, kontrarevolusjonære forbrytelser uten å være domfelt, men som er blitt utvist fra arbeidsliv eller skole og ikke har mulighet for arbeid; personer som har nektet å ta det arbeid som de har fått tilbud om eller er blitt overført til. Beslutningen om anbringelse treffes av en tremannskomiteé, med ett medlem fra politiet, ett fra den lokale administrasjon og ett fra det stedlige arbeidskontor. Noen formelle regler om saksbehandlingen ser ikke ut til å være gitt.

I loven av 1957 var det ikke satt bestemte tidsgrenser for anbringelsen, noe som det er sagt skapte vanskeligheter i praksis. Ved lovrevisjonen i 1979 ble minstetiden satt til ett år, lengstetiden til tre år, med adgang til ett års forlengelse om nødvendig.

Loven kan kanskje karakteriseres som en vidtgående løsgjengerlov, men samtidig kan den naturligvis brukes som en enkel utvei til å bli kvitt politiske motstandere eller personer som er mistenkt for lovovertrедelser, men som det ikke er tilstrekkelig bevis mot. I en offisiell kommentar er det sagt at loven er beregnet på en tvungen oppdragelse av personer hvis lovovertrедelser ikke er tilstrekkelig alvorlige til å gi grunnlag for et strafferettslig ansvar. Adgangen til å anbringe den som nekter å ta anvist arbeid, kan gi grunnlag for dystre refleksjoner over frihetens vilkår i et samfunn som er basert på den enkeltes absolutte innordning under fellesskapet.

I hvilken utstrekning loven om oppdragelse gjennom arbeid blir anvendt i praksis, var det ikke mulig å få opplysninger om. Heller ikke fikk vi tross uttalte ønsker anledning til å besøke noen slik institusjon. (Teksten til loven har jeg først fått tak i etter hjemkomsten.) Det ligger nær å tenke seg at forbeholdenheten omkring loven om »oppdragelse gjennom arbeid« skyldtes en fornemmelse av at besøkende fra Vesten ville stille seg kritisk til en slik administrativ frihetsberøvelse.

Sluttbemerkning

Hvilket totalinntrykk sitter man igjen med etter et slikt besøk? Det vil avhenge av de øyne som ser og de forventninger man kommer med. Selv ville jeg sammenfatte det omtrent slik:

Det er ingen grunn til å tvile på at de som har ledelsen i Kina i dag, er oppriktige i sitt ønske om å gjøre landet til en rettsstat i vår betydning av ordet. Et godt stykke på vei er det også lyktes. At det ikke kan skje over natten, er selvsagt. Det er kineserne selvfølgelig klar over. Vest-europa har brukt flere hundre år for å komme dit hvor vi står i dag, og det er neppe noen som vil hevde at vi har greid å realisere det fullkomne rettssamfunn.

Man kan ha sine tvil om det i det hele er mulig å skape et stabilt retts-samfunn under et politisk system hvor den politiske og den økonomiske makt er samlet på samme hender, og hvor man mangler det korrektiv mot misbruk av statsmakten som et flerpartisystem utgjør. Erfaringene fra vår tids ettpartistater er ikke oppmuntrende. Spennende blir det iallfall å følge med i utviklingen i verdens mest folkerike land.

Johs. Andenæs.

Adresse:

Institutt for Kriminologi og Strafferett,
Universitetet i Oslo,
Karl Johans Gate 47, Oslo 1, Norge.